

РЕЦЕНЗИЯ

За труда на Явор Саръев “Българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия през втората половина на XX в.”, представен като дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

Дисертацията на Явор Саръев е посветена на проблем, който не е отминаван в българската историческа и политическа литература, но не е изследван в подробности. Много са трудностите пред изследователите, захванали се с подобна тема – и политическата ѝ щекотливост, и неизбежното влияние, което оказват върху нея българо-гръцките отношения, и труднодостъпната първична документация, и необходимостта изследователят да ползва и гръцки и турски език, та и трудността да събира информация от самото население, което поради превратностите на историческата си съдба се отнася с подозрение към външни лица.

Прави впечатление, че още в началото на дисертационния труд колегата Саръев не се поколебава да изрази становището си по един от болните въпроси, свързани с българоезичното население в Западна Тракия. Той съвсем правилно подчертава, че то си изгражда „отбранителна стратегия“ и предпочита етническата „турцизация“, като реакция на християнските аспирации към него. С други думи, религиозното самоопределяне има приоритет пред неясното етническо. Между другото, можеше само да се спомене, че помаците съвсем не са единственото население от този тип – да споменем само лазите в североизточна Турция, като са грузиноезични мюсюлмани и аджарците в самата Грузия. Това до голяма степен предварително съждение, намира своето потвърждение в края на дисертацията, когато авторът разграничава няколко самоопределящи се стратегии сред това население е сред тях липсва българската.

Дисертантът правилно поставя задачите на своето научно изследване, като се оттласква от вече достигнатото в историческата наука. Съгласен съм с неговите думи, че

„помаците имат прекалено сложна идентичност, поради което е трудно тя да бъде коментирана“.

Дисертацията на Явор Саръев се отличава изгодно от другите български изследвания по въпроса с това, че той е първият наш изследовател работил в градските архиви на Комотини и Кавала и като резултат е привлякъл многобройни нови сведения, напълно неизвестни у нас до този момент, като документацията на Координационния съвет за малцинствена политика на Тракия, чийто председател по устав е управителят на област Родопи, резидиращ в Комотини и Координационното бюро за малцинствените училища, действащо в Кавала. Включени са и архивни материали от българското министерство на външните работи и нещо, което прави особено добро впечатление – сведения от местния печат в Гърция. С други думи, изпълнено е едно основно изискване към дисертационен труд – да бъдат привлечени нови, неизвестни до този момент за науката материали.

Авторът познава българската литература по проблематиката, което не е и особено трудно, тъй като тя не впечатлява нито с изобилие, нито с широта на поставените въпроси. Удивление, обаче, предизвиква това, че не са ползвани работите на Стайко Трифонов, посветени на Западна Тракия, тези на Димитър Йончев, нито пък мемоарно изследователския труд Алтънов „Междусъюзнишка Тракия“. Липсват и монографията на Христо Христов за България на Парижката мирна конференция или на гръцкия изследовател Пецалис-Диомидис, посветена на същата проблематика, или на Кицикис разглеждаща пропагандните усилия на Гърция.

Важното е, че той познава и ползва гръцката историография по въпроса, на която по-късно се опира, но с която и спори в хода на изложението си. Интересно е наблюдението му, че началото на „студената война“ стимулира интереса на гръцките изследователи към българоезичното мюсюлманско население на Западна Тракия. Световният конфликт, в който са въвлечени двете страни предпоставя и множеството изсмукани от пръстите тези, в които се отличават съчиненията от 50-те години. Авторът, обаче, запазва необходимата научна обективност, като дава положителна или поне

неутрална оценка на съчинения, които се основават на по-детайлно изследване на общността, в които се търсят обосновани, а не предпоставени изводи.

По-слабо, по обективни причини е представена турскоезичната историография по въпроса, но дори и малкото използвани заглавия дават възможност да се нарисува една обобщена картина на официалната турска политика към това население.

Авторът съвсем правилно представя една, макар и бегла картина на историята на българоезичното мюсюлманско население в региона от появата му в османските данъчни регистри до Втората световна война. Споменават се двете вълни на ислямизация – през XVI и през XVII в. Съвсем правилно Саръев е предпазлив при оценката на ислямизацията, която е предмет на толкова спорове в историческата общност, като не взема категорично отношение по въпроса дали тя е доброволна или насилствена – а и това не влиза в обсега на дисертацията му, като се присъединява към мнението, че „Дори промяната на вярата да се случва понякога заради икономически облекчения, то това пак не е доброволен акт от страна на християните, а е плод на финансовата тежест и принуда от страна на властта“. Във всеки случай тук трябваше да бъдат цитирани работи на български изследователи на този процес, а това е една от малкото страници от историята на помаците, която е привличала сериозен изследователски интерес.

Интересно е наблюдението му, че дори и в края на 19-и век не се забелязва никаква особена османска политика към това население, липсват сведения за усилия в областта на образованието или научаването на турски език, като то по-скоро е оставено да съществува необезпокоявано в своите изолирани планински селища.

Активността на Турция идва като резултат от загубите на територии през Балканската и Първата световна войни, когато именно като резултат на подстрекателствата на Цариград, сред това население се появява и развива идеята за автономия. При положение, че за други по-маловажни епизоди са отделени цели страници недоумение буди почти пълната липса на сведения за поведението на помаците през тези години. Резултат от засилената активност на Турция и поражението на Гърция във войната от 1919-1922 г. е и официалното признаване на мюсюлманско малцинство в Гърция – признание, което през идните десетилетия успешно се използва от Анкара.

Авторът проследява подробно – даже бих казал прекалено подробно – противоречията между кемалисткия и антикемалистки лагер сред помаците – всъщност в междувоенния период подобни конфликти има и сред мюсюлманите в България. Показателни за изначалния консерватизъм на населението са изборите през 1926 г., когато кандидатът на кемалистите получава едва 66 гласа. Гръцката администрация в областта, според Саръев, лавира между двете групировки в зависимост от интересите си в определени моменти. Характерно е, че още през 1920 г. веднага след присъединяването на областта към Гърция е създадена длъжността „Инспектор за националните, религиозни и лингвистични малцинства”, какъвто аналог в България никога не е създаван. Важна роля за турцизирането на населението играе образованието и това, че в междувоенния период, като изключим режима на Метаксас, преподаването в помашките училища се извършва на турски език, а изучаването на Корана – на арабски. Опитът на Метаксас да замени турския език с гръцки за момента няма особено значение, поради избухването на Втората световна война.

Първата глава на дисертацията изследва положението на населението в буреносните следвоенни години. Усилията на гръцката дипломация по време на Парижката мирна конференция в общи линии са добре известни и предложената дисертация не внася нещо съществено в нашето разбиране за тях освен приведените примери за усилията и на гръцката и на българската администрация използвайки силата на държавата да си осигури меморандуми на по-влиятелни представители на това население в полза на едната или другата кауза. Селата в района се оказват в особено уязвима позиция по време на Гражданската война в Гърция, но ми се струва, че авторът придава излишно голямо значение на опита на комунистите да създадат „демократично правителство на Западна Тракия“.

Авторът правилно подчертава, че страхът от България кара гръцките власти да приемат безмълвно опитите на Турция да турцизира това население, макар в същото време да не липсват и протести против турското напредване в областта и стремеж това население да бъде стриктно контролирано от държавата. Липсват, обаче, примери за действителното ангажиране на България с това население и като че гърците проявяват някаква масова

психоза по този въпрос. Всъщност увличането по предоставянето на много права на турското правителство в областта прави съвсем реална турската заплаха за сметка на несъществуващата българска и това е видно от правителството на Папагос. Като напълно нови в нашата историография могат да се оценят страниците, посветени на борбата между кемалисти и антикемалисти през 50-те години.

Би било занимателно ако не е с трагична отсянка прозрението на гръцката историопис след влошаването на отношенията между Анкара и Атина, че помаците всъщност са агриани – потомци на старото тракийско население и говорят на отделен език.

След 1956 г., както правилно посочва авторът, като резултат от кипърската криза и антигръцките погроми в Турция цялостната политика на Атина в областта се променя коренно. Особено влияние придобиват и тайните служби, които активно се включват в провеждането на новата политика. Авторът проследява подробно изграждането на тази политика, основните ѝ икономически и образоателни аспекти и това също е принос в историографията.

Авторът правилно подерттава в заключението на втора глава и в цялата трета взаимозависимостта на кипърския въпрос с политиката на Гърция към помашкото население, която след 1964-65 е назовавана и официално „помашка политика“. Същността ѝ се крие в прилагането на позитивна дискриминация към помаците и негативна към турскоезичното население. Тогава започват и стреежите за изграждане на отделна помашка идентичност, което ако не друго е и признание, че това население трудно може да бъде асимилирано от гърците. Режимът на полковниците не променя съществено тази политика, което авторът доказва и с многобройни позовавания на една наскоро разсекретена документация за работата на Координационния съвет.

По-късно на негово място се създава Бюро по културните въпроси, което има, доколкото се вижда от изследването на Саръев, сходни функции, задачи и методи. Саръев подробно проследява дейността и на Бюрото и на мерките на гръцката държава, като изземване на вакъфската собственост за ограничаване на влиянието на Турция върху турскоезичното население.

Положителна страна на дисертацията са многобройните, макар и кратки портрети на водачите на помашкото население.

Приложенията към дисертацията съдържат ценен доказателствен материал.

Авторефератът отговаря на текста на дисертацията.

В заключение искам да посоча, че предложеният дисертационен труд изпълнява всички изисквания на закона и след като давам своя положителен вот приканвам и другите членове на журито да го сторят.

Като всяко човешко дело и дисертацията на колежата Саръев си има недостатъци, които по мое мнение би трябвало да бъдат отстранени ако се премине към издаването ѝ в самостоятелна монография.

Съществена слабост на автора, според мен, е, че не е направен дори опит да бъдат направени интервюта с жители от този район. Възможно е за това да е имало пречки от самите гръцки власти, доколкото и сега те се отнасят с подозрение към историци от други държави, работещи с тази проблематика, но лошото е, че си отиват много свидетели на случвалото се в Западна Тракия по време на режима на полковниците, та и след това, които биха могли да ни дадат представа за това как самите местни жители гледат на провеждащата се политика.

Слабост е, че в цялата дисертация се пише за опасенията на Гърция от политиката на София, но никъде не се и споменава всъщност имало ли е такава политика. Отделно няма и споменаване за това каква е била политиката по отношение на помаците в годините, когато те за първи път са под българска власт – 1913-1919 г. Би трябвало поне няколко изречения да се отделят на „тракийската автономия“. Някак си българската политика излиза да е напълно безинициативна, следваща хода на събитията и в общи линии не обръщаща внимание на това население. Това, очевидно не е така ако имаме предвид дори само споразумението на Васил Радославов, което му позволява да си осигури изборна победа в района, а оттук и в цяла България.

Трудно ми е да приема, че през 1960 г. – стр. 130 – мюсюлманите, които не са мнозинство в областта владеят 100% от имуществото в нея. Всъщност какво означава имущество и в какъв смисъл е употребено?

Основен недостатък на дисертацията е, че на доста места повествованието е разтеглено, привеждат се прекален много примери, които натежават и всъщност не допринасят съществено за да се докажат тезите на автора. Разбирам, мотивите на Саръев да ги включи, но ми се струва, че при евентуално издаване на дисертацията част от тях трябва или да отпаднат или пък да бъдат групирани по друг начин.

Чл. кор. проф. д.и.н. Иван Илчев

18.06.2016

София